

**ZOÖTECHNIEK
PAARDRIJDEN EN -VERZORGEN
TWEEDE GRAAD BSO**

LEERPLAN SECUNDAIR ONDERWIJS

September 2003
LICAP – BRUSSEL D/2003/0279/055

ZOÖTECHNIEK PAARDRIJDEN EN -VERZORGEN TWEEDE GRAAD BSO

LEERPLAN SECUNDAIR ONDERWIJS

LICAP – BRUSSEL D/2003/0279/055
September 2003
(vervangt D/2001/0279/062)

Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs
Guimardstraat 1, 1040 Brussel

Inhoud

Lessentabel	5
1 Beginsituatie.....	7
2 Algemene doelstellingen	7
2.1 Op het vlak van vaardigheden, kennis en inzichten.....	7
2.2 Op het vlak van attitudevorming	8
3 Algemene pedagogisch-didactische wenken	8
4 Leerplandoelstellingen, leerinhouden, pedagogisch-didactische wenken en didactische middelen	11
4.1 Communicatie en omgang met paarden.....	11
4.2 Verzorging van paarden	12
4.3 Exterieur en bewegingen.....	13
4.4 Uitrusting	14
4.5 Het africhten van paarden	16
4.6 Module rijvaardigheid wandelruiter en sportief ruiter (VTS)	20
5 Evaluatie	21
6 Minimale materiële vereisten	22
7 Bibliografie	23
7.1 Zoötechniek	23
7.2 Paardrijden en –verzorgen	24
8 Nuttige adressen	26

Lessentabel

Pedagogische vakbenaming	uren/week		Administratieve vakbenaming
<i>Basisvorming en fundamenteel gedeelte</i>			
Totaal	32	32	
Godsdienst	2	2	AV Godsdienst
Lichamelijke opvoeding	2	2	AV Lichamelijke opvoeding
Maatschappelijke vorming	0/2	0/2	AV Maatschappelijke vorming
Nederlands	0/2	0/2	AV Nederlands
Project algemene vakken	6/0	6/0	AV Project algemene vakken
Wiskunde	0/2	0/2	AV Wiskunde
Algemene techniek	4	4	PV Praktijk Bouw/Elektriciteit/Landbouw/ Mechanica/Tuinbouw
Lederbewerking	1	1	TV Bouw/Elektriciteit/Landbouw/Mechanica/ Tuinbouw
Paardrijden en -verzorgen	8	8	PV Praktijk Landbouw
Plant en groeimilieu	2	2	TV Landbouw/Tuinbouw
Toegepaste economie	1	1	TV Landbouw/Toegepaste economie/Tuinbouw
Toegepaste informatica	1	1	TV Landbouw/Toegepaste informatica/Tuinbouw
Toegepaste natuurwetenschappen	2	2	TV Landbouw/Toegepaste natuurwetenschappen/ Tuinbouw
Zoötechniek	3	3	TV Landbouw
<i>Complementair gedeelte</i>			
Maximum	4	4	
Dier en leefmilieu	2	2	TV Landbouw
Plant en groeimilieu	1	1	TV Landbouw/Tuinbouw

Voor dit vak is het leerplan in deze brochure opgenomen.

1 Beginsituatie

Bij de start van de tweede graad 'Paardrijden en -verzorgen' dienen zich een groep jongeren aan met een min of meer uitgesproken interesse voor al wat met paarden te maken heeft. Deze interesse is echter nog niet gerijpt. Ze willen, vooral door een praktisch handelen, deze belangstelling cultiveren en onderhouden. Een te theoretische aanpak schrikt hen echter af.

Bovendien zal deze groep leerlingen, wat de verstandelijke begaafdheid, achtergrond en praktische vaardigheden in verband met paardrijden en -verzorgen betreft, heteroog zijn. Sommige leerlingen komen uit het algemeen vormend onderwijs, anderen uit een technische richting. De meesten echter zullen wel reeds kennis gemaakt hebben met de praktische kant van het paardrijden en -verzorgen.

De verschillen op het gebied van het paardrijden zelf zijn groot. Sommigen zijn er van thuis mee vertrouwd, anderen zijn van nature begaafd om 'met handen en voeten te denken'. Anderen zullen nog een lange weg moeten afleggen.

De eisen die de school aan leerlingen voor de studierichting 'Paardrijden en -verzorgen' stelt zijn: een flinke dosis doorzettingsvermogen, een grote motivatie, verantwoordelijkheid nemen, orde, werklust en discipline.

2 Algemene doelstellingen

De studierichting 'Paardrijden en -verzorgen' beoogt de vorming van jonge mensen, die later bekwaam zijn om een beroep uit te oefenen binnen deze sector. De opleiding stelt zich tot doel een opleiding aan te bieden waarbij alle facetten in verband met het paardrijden en -verzorgen aan bod komen. Dit omvat deelaspecten zoals: de verzorging van paarden, de exterieurbeoordeling, de levensloop en het gedrag van het paard, de gezondheid en hygiëne evenals de beweging en werking, de voeding, de erfelijkheid, de stalling en rassenkeuze om op erkenning te kunnen rekenen.

De algemene kennis van voorschriften en wettelijke regelgevingen in verband met paardensport, dierenbescherming, noodzakelijke uitrustingen, milieu zijn een essentieel onderdeel van de opleiding en verhogen in belangrijke mate de kwaliteit ervan.

De leerlingen dienen eveneens een gepaste fysische, psychosomatische, cognitieve en affectieve wisselwerking tussen mens en dier tot stand te brengen. Omwille van de geaardheid van de leerlingen, moet men deze doelstellingen trachten te bereiken via de succeservaring.

2.1 Op het vlak van vaardigheden, kennis en inzichten

Voor elk leerjaar van de tweede graad 'Paardrijden en -verzorgen' zijn doelstellingen en evaluatienormen op het gebied van paardrijden en verzorgen vastgelegd. Deze vaardigheden worden progressief en concentrisch opgebouwd en aangeleerd.

De doelstellingen per leerjaar zijn gebaseerd op niveaus die worden gehanteerd bij de wedstrijdsport, bij Bloso en/of bij de VTS-opleiding.

De kennis en inzichten om op een bepaald niveau te kunnen presteren in de wedstrijdsport sluiten aan met hun praktische ervaringen en vaardigheden. Zo vraagt ieder niveau andere kennis, inzichten en rijvaardigheden. Tijdens de lessen paardrijden worden alle rijvaardigheden ingeoeffend en aangeleerd, zodat de leerlingen met een grote kans op succes de gewenste niveaus en brevetten behalen. De nabesprekingen na oefenritten verruimen hun inzicht in hun prestatieniveau. Op die manier leren ze hun prestatie op wedstrijden beoordelen en aanvaarden.

Bij het uitvoeren van praktische oefeningen, basistechnieken verwerven om zich tegen schadelijke invloeden van dieren te beschermen.

2.2 Op het vlak van attitudevorming

Het is enorm belangrijk om attitudes bewust en expliciet op diverse momenten als doelstelling na te streven. Attitudes die bijzondere aandacht verdienen zijn:

- Erop gericht zijn binnen de voorgeschreven tijd een opgelegde taak nauwkeurig te voltooien.
- Vriendelijk om te gaan met dieren.
- Bereid zijn te streven en te ijveren voor een meer duurzame dierlijke productie.
- Voor zijn (haar) mening en gevoelens durven uitkomen en deze op een beleefde manier formuleren en argumenteren.
- Spontaan handelen volgens de regels en afspraken.
- Erop gericht zijn, ondanks moeilijkheden, verder te werken om het einddoel te bereiken.
- In staat zijn om op systematische wijze te beslissen welke stappen men bij de uitvoering van een taak zal zetten.
- Zich inleven in de situatie waarin mensen zich bevinden, er begrip voor opbrengen en er tactvol mee omgaan.
- Bereid zijn zich aan te passen aan wijzigende omstandigheden (andere materialen, andere gereedschappen, nieuwe opdrachten).
- Handelen met het oog op de tevredenheid voor zichzelf en voor de anderen: klantgerichtheid.
- Handelen met het oog op het vermijden van verspilling en respect voor het milieu.
- Bereid zijn om informatie op te zoeken.
- Aandacht hebben voor de impact die het eigen gedrag en voorkomen op anderen kan hebben.
- Bijdragen tot een leef- en werkomgeving als een gemeenschap van mensen die iets voor elkaar betekenen.
- Handelen met de bekommernis om zichzelf, de anderen en het milieu optimaal te vrijwaren.
- Bereid zijn om in team te werken.

3 Algemene pedagogisch-didactische wenken

3.1.1 Geïntegreerde aanpak

- Het is vanuit pedagogisch-didactisch standpunt absoluut noodzakelijk om een degelijke samenhang tot stand te brengen tussen praktijk en theorie. Een eerste stap om op dit vlak goede resultaten te bereiken, is te vertrekken vanuit een geïntegreerd leerplan. Dit betekent dus dat er geen afzonderlijk leerplan theorie en praktijk wordt gemaakt. Het onderscheid tussen TV en PV in de lessentabel is louter omwille van administratieve redenen.
- De leerplandoelstellingen en leerinhouden worden zodanig aangeboden dat de praktijk en de theorie als één geheel worden ervaren. Het is in deze optiek ook wenselijk om de praktijk en de theorie door één en dezelfde leraar te laten geven. Indien de school toch opteert om de uren over verschillende leraren en verschillende vakken te verdelen, zullen de leraren de leerplandoelstellingen en leerinhouden, in overleg, opnemen in een gezamenlijk jaarplan. De vakwerkgroep is hiervoor de aangewezen weg.

3.1.2 Graadsleerplannen

De leerplannen zijn uitgeschreven als graadsleerplannen. De leerdoelstellingen dienen binnen de graad gerealiseerd te worden. De leraar dient er naar te streven de verschillende leerinhouden zo geïntegreerd mogelijk te behandelen.

3.1.3 Verticale samenhang

Binnen deze afdeling worden de leerinhouden en rijvaardigheden heel progressief en concentrisch opgebouwd. De kennis en vaardigheden worden stap voor stap bijgebracht, zodat het beheersingsniveau van de leerlingen stap voor stap kan toenemen.

Bij de opleiding wordt ook rekening gehouden met de richtlijnen en de progressieve opbouw die Bloso of de Vlaamse trainersschool toepassen. Zo zijn er instapmogelijkheden en kan het niveau dat ze behaald hebben bij Bloso een richtlijn zijn voor hun kennis en vaardigheden die nodig zijn om aan te sluiten bij een bepaald studiejaar van de opleiding.

Elke leerling(e) dient een vooraf vastgesteld niveau te behalen.

3.1.4 Horizontale samenhang

- Bij het uitschrijven van het leerplan 'Paardrijden en -verzorgen' wordt rekening gehouden met het tijdstip waarop bepaalde leerinhouden in de andere vakken van het fundamenteel gedeelte aan bod komen.
- Per thema wordt via de pedagogisch-didactische wenken aangegeven welke voorkennis en inzichten de leerlingen moeten verworven hebben in andere vakken.
- Sommige onderwerpen dienen vakoverschrijdend te worden aangepakt. De realisatie van alle geformuleerde doelstellingen van vakoverschrijdende thema's zal een zaak worden voor de hele school en vraagt een coördinatie van de jaarplannen via de vakwerkgroepen.
- Zo dient er een permanent overleg te zijn tussen de leraar Dier en leefmilieu en de leraar Zoötechniek.

3.1.5 Projectmatige aanpak

Dit vak leent zich tot projectmatig werken. Met een project wordt bedoeld: een geïntegreerde oefening of thema door één of meer leerlingen uit te voeren. Dit kan deels onder begeleiding, deels zelfstandig gebeuren. Bij het uitvoeren van een project kunnen veel algemene basisvaardigheden worden toegepast. Het project is geen doel op zich, maar een middel om verschillende algemene basisvaardigheden te integreren.

3.1.6 Aanschouwelijke aspecten

De leerlingen in contact brengen met reële praktijkomstandigheden is een must.

Ook tijdens de theoretische en praktische lessen paardrijden en -verzorgen is het aanschouwelijk aspect belangrijk. Alle vaardigheden bij het klaarmaken van de paarden of bij het rijden kunnen de leerlingen het best verstaan door het voordoen in de praktijk. Zowel bij verzorging als bij het rijden, is dit samen met de theoretische uitleg de grondslag waarop een vaardigheid kan aangeleerd worden.

3.1.7 Integratie ICT

Het gebruik van internet kan geïntegreerd worden om informatie te bekomen over:

- stamboeken, selecties, keuringen
- ruiter- en koetsierbewijzen
- rechten in het verkeer
- wedstrijden, data besprekingen + uitslagen enz.

Via cd-rom kunnen vele gegevens over de rassen, kenmerken, enz. bijgebracht worden. Op die manier leert men deze informatiewegen kennen.

De meeste topruiters en maneges beschikken over een website.

3.1.8 Aantal lestijden

Bij elk hoofdstuk geven we een raming van het vereiste aantal lestijden.

Deze raming is indicatief: de leraar is niet verplicht zich hier strikt aan te houden. Bovendien is de leraar niet verplicht alle doelstellingen van één hoofdstuk chronologisch na elkaar te behandelen.

TV ZOÖTECHNIEK	Aantal uren
3 uur/week	
1 Communicatie en omgang met paarden	6
2 Verzorging van paarden	35
3 Exterieur en bewegingen	25
4 Uitrustingen	30
5 Africhten van paarden	50
6 Module rijvaardigheid wandel en sportief ruiter (VTS)	4
Totaal	150
PV PAARDRIJDEN EN –VERZORGEN	
8 uur/week	
7 Verzorging van paarden	40
8 Werken aan de longe	16
9 Monsteren	12
10 Dressuur	160
11 Springen	160
12 Terrein rijden	(U)
13 Rijvaardigheid: wandel en sportief ruiter	12
Totaal	400

4 Leerplandoelstellingen, leerinhouden, pedagogisch-didactische wenken en didactische middelen

De doelstellingen en leerinhouden worden eerst naast elkaar weergegeven. Deze worden gevolgd door de pedagogisch-didactische wenken en didactische middelen. Een **(U)** staat voor uitbreiding.

4.1 Communicatie en omgang met paarden

LEERPLANDOELSTELLINGEN

- Het begrip gedragingen van landbouwhuisdieren verwoorden.

- Gedragsprogramma's en gedragshandelingen onderscheiden, herkennen en noemen.

- Het verband uitleggen tussen stereotiep gedrag en het welzijn van het dier.

- Dierengedragingen waarnemen en herkennen.
- Een ethogram opstellen.

- Gevaren die verbonden zijn bij het omgaan met paarden inschatten en de nodige preventieve maatregelen nemen.
- Op een veilige en diervriendelijke wijze omgaan met paarden.
- Op verschillende wijzen touwen knopen.

- De gevaren en de schadelijke gevolgen voor de gezondheid, verbonden aan het werken in stallen, manage en met dieren herkennen.
- Beschermende maatregelen nemen tegen gevaren voor de gezondheid in verband met werken in stallen, manage en met dieren.

LEERINHOUDEN

Het begrip gedragingen van landbouw huisdieren

De gedragsprogramma's

- eetgedrag
- voortplantingsgedrag
- voedselzoekgedrag
- vluchtgedrag
- verdedigingsgedrag
- sociaal gedrag
- leergedrag
- exploratiegedrag

De gedragshandelingen

Stereotiep gedrag (afwijkend gedrag)

Ethogram

Dagelijkse omgaan met paarden

Veilig omgaan met paarden

- tijdens het vangen van de dieren
- tijdens het hanteren van de dieren
- tijdens het transport van de dieren
- touwen knopen en vlechten

Persoonlijke bescherming van de paardenhouder en ruiter

- bescherming tegen ziekten die kunnen overgaan van dier op mens
- bescherming tegen stof in de stal
- bescherming tegen schadelijke gassen
- bescherming tegen huidirritatie veroorzaakt door automatische stoffen

ontsmettingstoffen

- bescherming tegen geluidsoverlast in stallen
- en andere

Reacties van de mens op gedragingen van het paard

- In moeilijke omstandigheden gepast reageren op gedragingen van het paard.
 - Verklaren waarom men ingrijpt door te straffen en te belonen.
 - Op een juiste wijze omgaan met levende en dode dieren.
- assistentie bij de dierenarts
 - assistentie bij de hoefsmid
 - assistentie tijdens het opladen van een paard op trailer of vrachtwagen

Straffen, belonen en dwangmiddelen

Omgaan met levende en dode dieren

PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN

Bij dit hoofdstuk is het belangrijk dat de leerinhouden heel praktisch worden aangebracht. Het is de bedoeling de leerlingen te laten oefenen in het omgaan met dieren en het observeren van diergedragingen. De doelstelling is vooral afwijkend gedrag te kunnen interpreteren. men kan de gedragingen en karaktertrekken slechts leren kennen door veel met elkaar om te gaan. De "feeling" speelt hierin een grotere rol. De theoretische achtergrond is een noodzakelijke ondersteuning voor de dagelijkse praktijk.

4.2 Verzorging van paarden

LEERPLANDOELSTELLINGEN

- Het belang van verzorging van de uitrusting en het paard beschrijven en verklaren.
- De dagelijkse verzorging van de manege beschrijven en uitvoeren.
- De dagelijkse verzorging van de rijbaan beschrijven en uitvoeren.
- De dagelijkse verzorging van de zadelkamer en zadelkast beschrijven en uitvoeren.
- De dagelijkse verzorging van de stal beschrijven en uitvoeren.
- De dagelijkse verzorging van het paard in voorbereiding op het werk (dressuur of springen) beschrijven en uitvoeren.
- De dagelijkse verzorging van het paard na het werk beschrijven en uitvoeren

LEERINHOUDEN

- Economisch respect voor materiaal en dier
- Verzorging van de manege
- Verzorging van de rijbaan
- Verzorging van de zadelkamer
- Verzorging van de stallen en gangen
- Verzorging van het paard voor het werk:
 - halster bevestigen
 - een paard vastbinden
 - hoofdstel bevestigen
 - opzadelen
 - beenbeschermers aanbrengen
 - nasingelen
 - beugels op maat maken
- Verzorging van het paard na het werk

beschrijven en uitvoeren.

- De dagelijkse verzorging van de uitrusting van het paard beschrijven en uitvoeren.
- De dagelijkse verzorging van de uitrusting van de ruiter beschrijven en uitvoeren.
- De dagelijkse verzorging van de uitrusting van de ruiter beschrijven en uitvoeren.
- De toilettagage van het paard beschrijven en uitvoeren.
- Verzorging uitrusting van het paard:
 - monteren, demonteren en onderhouden van zadel en hoofdstel
- Verzorging van de uitrusting van de ruiter
- Toilettagage: dekharen, manen, staart, oren, benen, hoeven
- Wedstrijdtoilettagage
- Vlechten van manen en staart
- Verwijderen van alle overtollige haren met een kleine scheermachine

PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN

- Door dagelijks paarden te verzorgen en de bijbehorende uitrusting te gebruiken, leren de leerlingen zelfstandig of onder begeleiding doelmatig de taken uitvoeren.
- De verzorging is tevens een belangrijk onderdeel in de dagelijkse omgang met de paarden. Vooral theorie en praktijk kunnen elkaar aanvullen. Verschillende malen voordoen is noodzakelijk, daarna voldoende inoefenen eveneens.
- Door de leerlingen, onder begeleiding, paarden te laten voorstellen of te toiletteren voor wedstrijden maken ze kennis met enkele belangrijke verzorgingsaspecten.

4.3 Exterieur en bewegingen

LEERPLANDOELSTELLINGEN

- Signalement van het paard herkennen en controleren.
- Een paard beschrijven zodat het door de beschrijving te herkennen is.
- De aftekeningen van het paard benoemen en beschrijven.
- Natuurlijke bewegingen van paard en pony beschrijven en vaststellen.
- De opstelling van een paard tijdens een exterieurbeoordeling beschrijven en uitvoeren.
- De uitwendige lichaamsdelen van het paard met de juiste naam benoemen en aanduiden.
- De verschillen in bouw en bewegingen vaststellen en waarnemen.
- De verschillende gangmaten voor de verschillende gangwijzen beschrijven en vaststellen.
- De verschillende fasen van de sprong beschrijven en herkennen

LEERINHOUDEN

- Signalement van het paard:
 - kleur en aftekeningen
 - geslacht
 - naam
 - type
 - ras
- Natuurlijke bewegingen van het paard en pony
- Opstelling van het paard
- Uitwendige lichaamsdelen bij paard en pony
- Exterieur en bewegingen
- Gangmaten
- Fasen van de sprong

PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN

- Het geregeld bijwonen van exterieurkeuring en het verlenen van assistentie bij dierenarts en hoefsmid tijdens de praktische vorming zijn noodzakelijk.
- De leerlingen worden aangeleerd hoe ze in moeilijke situaties kunnen omgaan met paarden. Praktische oefeningen moeten goed aansluiten op de theoretische uiteenzetting die eventueel met video of film kan gebeuren.
- Het bijwonen van een signalementopname van een veulencontroleur sluit hierbij aan.

4.4 Uitrusting

LEERPLANDOELSTELLINGEN

- Het belang van een goede uitrusting in een manege beschrijven.
- De uitrusting van een manege opnoemen en beschrijven.
- De uitrusting van een binnen- en buitenrijbaan opnoemen en beschrijven.
- De uitrusting van een dressuurring opnoemen en beschrijven.
- De opbouw van een dressuurring beschrijven en uitvoeren.
- De uitrusting van een springparcours opnoemen en beschrijven.
- De opbouw van cavaletti en een enkelvoudige hindernis beschrijven en uitvoeren.
- De uitrusting van de zadelkamer opnoemen en beschrijven.
- De uitrusting van de zadelkast opnoemen en beschrijven.
- De uitrusting van het paard voor het dagelijks dressuurwerk opnoemen, beschrijven en aanbrengen.
- De uitrusting van het paard voor het dagelijkse springwerk opnoemen, beschrijven en aanbrengen.
- De opbouw van een longeercirkel beschrijven en uitvoeren.
- De uitrusting voor het longeren opnoemen, beschrijven en aanbrengen.
- De onderdelen van een zadel opnoemen, beschrijven, monteren en demonteren.
- De onderdelen van een hoofdstel opnoemen, beschrijven, monteren en demonteren.
- Onderhoudsgereedschap van de rijbaan opnoemen en beschrijven.

LEERINHouden

- Onderdelen van een manege
- Onderdeel van een binnen- en buitenrijbaan: bodem
- Onderdelen van de dressuurring: afmetingen, letters
- Opbouw van een dressuurring
- Onderdelen van een springparcours
- Opbouw van een enkelvoudige hindernis
- Onderdelen van een zadelkamer
- Onderdelen van een zadelkast
- Onderdelen van de uitrusting voor het dagelijks dressuurwerk
- Onderdelen van de uitrusting voor het dagelijkse springwerk
- Longeercirkel
- Onderdelen van de uitrusting voor het longeren
- Onderdelen van het zadel
- Onderdelen van het hoofdstel
- Onderhoudsgereedschap van de rijbaan

- Onderhoudsgereedschap van de stal opnoemen en beschrijven.
- Onderhoudsgereedschap van het paard opnoemen en beschrijven.
- Onderhoudsgereedschap voor de uitrusting van ruiter en paard benoemen en beschrijven.
- De wedstrijduitrusting van de dressuurruiter opnoemen en beschrijven.
- De wedstrijduitrusting van de springruiter opnoemen en beschrijven.
- De wedstrijduitrusting van het springpaard opnoemen en beschrijven.
- De wedstrijduitrusting van het dressuurpaard opnoemen en beschrijven.
- De opbouw van een eenvoudig raster beschrijven en toepassen.
- De verschillende hulpteugels en hun werking beschrijven en herkennen.
- Uitrusting van bij aangespannen western en draver opnoemen en beschrijven. **(U)**
- De uitrusting van een transportmiddel voor paarden benoemen en beschrijven.
- Het belang van een technische keuring van het transportmiddel aantonen.
- De transportuitrusting voor het paard benoemen, beschrijven en aanbrengen.
- De begeleiding van een paard bij het transport beschrijven en uitvoeren.
- Onderhoudsgereedschap van een paardenstal
- Onderhoudsgereedschap van het paard.
- Onderhoudsgereedschap voor de uitrusting van paard en ruiter.
- Wedstrijduitrusting van de dressuurruiter
- Wedstrijduitrusting van de springruiter
- Wedstrijduitrusting van het springpaard
- Wedstrijduitrusting van het dressuurpaard
- Opbouw van een eenvoudig raster
- Uitrusting voor het longeren met hulpteugels
- Uitrustingen voor andere populaire disciplines in de paardensport
- Uitrusting van een transportmiddel voor paarden
- Technische keuring
- Transportuitrusting van het paard
- Zorg voor de dieren voor, tijdens en na het transport

PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN

- Bij het aanleren van bovengenoemde leerinhouden is de praktijkervaring het uitgangspunt. Door met de diverse uitrustingen om te gaan, leren ze deze efficiënt gebruiken, de verschillen waarnemen, het gebruiksdoel kennen en de juiste benaming gebruiken.
- Verder dient men bij aanbrengen van de leerinhouden in verband met uitrustingen aandacht te besteden aan de verschillende mogelijkheden, werkwijzen, enz. Door uitrustingen met mekaar te vergelijken en te beoordelen, verwerven de leerlingen inzicht in de gepaste materialen voor bepaalde situaties.
- De wedstrijduitrusting van het paard, ruiter of amazone en het paard voorbereiden op de wedstrijd zijn hier belangrijke leerstofonderdelen. Het helpen bij belangrijke wedstrijden kan hen het doelmatig gebruik van bepaalde uitrustingen doen ervaren.
- Het vervoer naar de wedstrijd moet met de nodige zorg gebeuren en moet na de theoretische uiteenzetting uitgevoerd worden.
- Eventueel kan worden ingegaan op uitrustingen die in andere disciplines van de paardensport worden gebruikt. U kunt dit onderwerp uitdiepen in functie van de belangstelling van de leerlingen.
- De wedstrijsituatie is aan te voelen door ervaring. Dit gebeurt in de tweede graad het best onder begeleiding.

4.5 Het africhten van paarden

LEERPLANDOELSTELLINGEN

- Het doel en de techniek van het longeren zonder hulpteugels beschrijven en uitvoeren.
- Het leiden van een paard in stap beschrijven en uitvoeren.

- Het doel en de techniek van het longeren met hulpteugels beschrijven en herkennen.
- Het leiden van een paard in draf beschrijven en uitvoeren.
- Een paard longeren zonder hulpteugels.

- Een paard opstellen en leiden in stap en draf.

- De verschillende wijzen van op- en afstijgen beschrijven en uitvoeren
- De dressuurzit beschrijven.
- Het doel en de uitvoering van de verschillende hulpen beschrijven en weergeven.

- De verschillende gangwijzen beschrijven.
- De term gangmaten verklaren en de verschillende gangmaten opnoemen.

- Alle hoefslagfiguren opnoemen en tekenen.
- Bepaling, doel, hulpgeving en meest voorkomende fouten van de oefeningen in dressuurproeven voor beginnende ruiters weergeven.

- Het wedstrijdverloop en uitvoering van dressuurproeven voor beginnende ruiters beschrijven.

LEERINHOUDEN

Werk aan de hand

- Longeren zonder hulpteugels
- Leiden van een paard in stap

Werk aan de longe

- Longeren met hulpteugels
- Observeren van het werk aan de longe met hulpteugels
- Leiden van een paard in draf
- Stap, draf en galop aan de longe

Monsteren

- Opstelling, stap en draf aan de hand

Dressuur

Dressuur: het niveau initiatie

- Manieren van op- en afstijgen
- Dressuurzit
- Hulpen:
 - Natuurlijke en kunstmatige hulpen
 - Teugel-, gewicht- en beenhulpen
- Algemene beschrijving van de drie gangwijzen
- Gangmaten:
 - definiëring
 - soorten
- Alle hoefslagfiguren
- Bepaling, doel, hulpgeving en meest voorkomende fouten van dressuuroefeningen niveau initiatie:
 - hoefslagfiguren
 - overgangen
 - gangmaten
- Verloop van dressuurproeven voor beginnende dressuurruiters

- Wedstrijdprotocollen voor dressuurproeven voor beginnende ruiters verklaren.
- Elementaire reglementen voor het rijden van dressuurproeven voor beginnende ruiters beschrijven.
- De verschillende gangmaten beschrijven.
- Bepaling, doel, hulpgeving en meest voorkomende fouten in de oefeningen voor de basisdressuurproeven beschrijven en verklaren.
- Het wedstrijdverloop en uitvoering van basisdressuurproeven.
- Wedstrijdprotocollen voor basisdressuurproeven verklaren.
- Elementaire reglementen voor het rijden van basisdressuurproeven.
- Terminologie en begrippen van de protocollen van de dressuurproeven voor beginnende wedstrijdruiters
- Elementaire reglementeringen van dressuurproeven voor beginnende dressuurruiters

Dressuur: basiswerk (africhting naar het horizontale evenwicht)

- Beschrijving van de gangmaten voor de verschillende gangwijzen
- Bepaling, doel, hulpgeving en meest voorkomende fouten in de oefeningen voor de basisdressuurproeven:
 - gangmaten
 - overgangen
 - hoefslagfiguren
- Verloop van de basisdressuurproeven bij officiële wedstrijden
- Terminologie en begrippen van de protocollen voor de basisdressuurproeven
- Elementaire reglementering van de basisdressuurproeven bij officiële wedstrijden

Dressuur: niveau beginners

- Het paard nageeflijk rijden in de verschillende gangmaten en gangwijzen uit de dressuurproeven voor beginnende wedstrijdruiters.
- Gangwijzen en gangmaten:
 - middenstap
 - arbeidsdraf
 - middendraf
 - arbeidsgalop
 - middengalop
 - Hoefslagfiguren uit de dressuurproeven voor beginnende wedstrijdruiters
 - Overgangen
 - Progressieve overgangen
 - Eenzijdige kuitdruk:
 - wendingen doorlopen in lateraal evenwicht
 - wendingen om de voorhand
 - volte openen en sluiten
 - Beenhulpen, teugelhulpen en gewichtshulpen
 - Dressuurzit
 - Het paard nageeflijk rijden bij het rijden van de hoefslagfiguren uit de dressuurproeven voor beginnende wedstrijdruiters.
 - Het paard nageeflijk rijden bij het rijden van de overgangen uit de dressuurproeven voor beginnende wedstrijdruiters.
 - Het paard gehoorzaam maken voor de eenzijdige kuitdruk.
 - De hulpgeving voor het rijden van de gangmaten en gangwijzen, hoefslagfiguren, overgangen en zijgangen uit de beginnende dressuurproeven beheersen.
 - De zit beheersen voor het rijden van een dressuurproef op het niveau beginners.

- Een officiële dressuurproef rijden op het niveau beginnelingen.
- Dressuurproeven beginnende combinaties:
 - landelijke B-proeven
 - nationale E-proeven

Springen

Springen: initiatie stijrijden (cavaletti, eenvoudig rasterwerk en parcours met eenvoudige sprongen)

- Beginselen van de techniek van de ruiter boven de sprong, en het doel ervan beschrijven.
- Beginselen van de techniek van de ruiter tussen de sprong, en het doel ervan beschrijven.
- Beginselen van de techniek bij het rijden van een initiatieparcours stijrijden en het doel ervan beschrijven.
- Het verloop en de uitvoering van een initiatieparcours stijrijden beschrijven.
- De terminologie van het protocol stijrijden verklaren.
- Techniek van de ruiter boven de sprong
- Techniek van de ruiter tussen de sprong
- Tactiek bij het rijden van cavaletti, eenvoudige rasters en enkelvoudige sprongen
- Het verloop van een initiatieparcours stijrijden
- Terminologie van het protocol initiatie stijrijden

Springen 'Stijl'-rijden

- Bepaling, doel en meest voorkomende fouten van de techniek van de ruiter boven de sprong en het doel ervan beschrijven.
- Bepaling, doel en meest voorkomende fouten van de techniek van de ruiter tussen de sprongen beschrijven.
- Bepaling, doel en meest voorkomende fouten van de tactiek bij het rijden van een stijlparcours beschrijven.
- Het verloop en de uitvoering van een stijlparcours beschrijven.
- De terminologie van het protocol van een stijlproef springen verklaren.
- De belangrijkste wedstrijdreglementen voor het rijden van een stijlparcours beschrijven.
- Techniek van de ruiter boven de sprong:
 - bepaling
 - doel
 - meest voorkomende fouten
- Techniek van de ruiter tussen de sprong:
 - bepaling
 - doel
 - meest voorkomende fouten
- Tactische opdrachten in een stijlparcours:
 - bepaling
 - doel
 - meest voorkomende fouten
- Verloop van een stijlparcours
- Begrippen en termen van het protocol stijrijden
- De belangrijkste wedstrijdreglementen voor het rijden van een stijlparcours

Praktische oefeningen springen

- Stijltechniek op de sprong in een parcours tot max. 1.00 m. beheersen.
- Stijltechniek tussen de hindernissen in een parcours max. 1.00 m. beheersen.
- Springzit
- Verlichte zit, halfverlichte zit en zit in het zadel

- Tactische opdrachten in een parcours tot max. 1.00 m. uitvoeren.
- Tactische opdrachten:
 - cavaletti
 - rasterspringen max. 1.00 m.
 - verplichte doorgangen
 - in- en out - sprongen
 - draf - overgangen
 - gebogen en gebroken parcourslijnen
 - opgelegd aantal galopsprongen tussen twee opeenvolgende hindernissen
 - dubbelsprongen
- Een stijlparcours van max. 1.00 m. rijden.
- Een parcours van max. 1.00 m.

Terreinrijden (U)

Terreinrijden initiatie

- De rijtechniek tijdens een buitenrit beschrijven.
- Beschrijven hoe een ruiter zich volgens de wetgeving moet gedragen in en tijdens een buitenrit.
- Techniek van het aanrijden op een natuurlijke hindernis beschrijven.
- Rijtechniek tijdens een buitenrit
- Het verkeersreglement
- Techniek van het aanrijden op een natuurlijke hindernis

Terreinrijden: niveau B (U)

- Een buitenrit maken volgens het verkeersreglement.
- Tactiek bij het aanrijden op eenvoudige natuurlijke hindernissen.
- Wandelen:
 - in de natuur
 - in het verkeer
- Tactiek bij het aanrijden op eenvoudige natuurlijke hindernissen:
 - stijlsprong
 - breedtesprong

S PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN

- De technieken in verband met africhting, de dagelijkse verzorging en het onderhoud van paarden worden omgezet in de praktijk.
- Nieuwe technieken en oefeningen worden gedemonstreerd en daarna door de leerlingen individueel ingeoeft. Veel voorkomende fouten worden klassikaal, tijdens evaluatiemomenten geanalyseerd. De leraar remedieert zoveel mogelijk individueel. Procesbegeleiding is hierbij enorm belangrijk.
- Het wedstrijdelement komt tijdens deze lessenreeks sterk op de voorgrond. Deelname aan officiële wedstrijden wordt in de opleiding ingekaderd.
- Bespreking van de protocollen voor beoordelen van wedstrijden aan de hand van video-opnamen is zeer efficiënt. Bij dressuur en springen zal men stap voor stap de natuurlijke bewegingen van de ruiter omvormen. De leerlingen worden bewust gemaakt van hun fouten en hun vooruitgang aan de hand van demonstraties, video-opnamen van eigen optreden en nabesprekingen van afgeleverde prestaties. Dit alles kan hen helpen bepaalde technieken beter en sneller aan te leren en foutieve handelingen vlug af te leren.
- Foutenanalyserend werken is noodzakelijk om technische perfectie na te streven.

- Terreinrijden wordt pas georganiseerd als de basisvaardigheden van paardrijden voldoende zijn ingeoeffend. Natuurlijke hindernissen moeten heel progressief aangeleerd worden. Er zijn voldoende voorbereidende oefeningen nodig om veilig de natuurlijke (vaste) hindernissen te overwinnen.

4.6 Module rijvaardigheid wandelruiter en sportief ruiters (VTS)

LEERPLANDOELSTELLINGEN

- De module sportspecifieke theorie voor het niveau wandelruiter beheersen.
- De sportspecifieke theorie sportief ruiters beheersen.
- De dressuurproef rijvaardigheid wandelruiter en sportief ruiters beheersen.
- De springproef rijvaardigheid wandelruiter en sportief ruiters beheersen.

LEERINHOUDEN

Module sportspecifieke theorie wandelruiter (VTS)

- Module sportspecifieke theorie wandelruiter (VTS)

Module rijvaardigheid wandelruiter en sportief ruiters (VTS)

- Sportspecifieke theorie sportief ruiters

Dressuur en springproefrijvaardigheid wandelruiter en sportief ruiters (VTS)

- Dressuurproef rijvaardigheid wandelruiter en sportief ruiters (VTS)
- Springproef rijvaardigheid wandelruiter en sportief ruiters (VTS)

PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN

- De proeven van VTS zijn steeds een aanvulling van de opleiding. Ze bieden de leerlingen de mogelijkheid de prestaties en vorderingen op het gebied van paardrijden en verzorgen te laten beoordelen door externe vakmensen. Voor de leerlingen is het een kennismaking met het wedstrijdrijden. Via deze werkwijze leert hen hoe de beoordeling van de wedstrijdruiter gebeurt.
- Na het verwerven van de vaardigheden, gesteund op theoretisch inzicht, kan de leerling(e) de rijvaardigheid op het niveau (wandelruiter - brevet A) afleggen. Ook de reeds verworven theoretische achtergrond voldoet ruimschoots aan dit niveau.
- De sportspecifieke theorie en de praktische vaardigheden voor sportief ruiters (brevet B) vullen de vorming van de leerlingen aan.

Leerplannen van het VVKSO zijn het werk van leerplancommissies, waarin begeleiders, leraren en eventueel externe deskundigen samenwerken.

Op het voorliggende leerplan kan u als leraar ook reageren en uw opmerkingen, zowel positief als negatief, aan de leerplancommissie meedelen via e-mail (leerplannen@vvkso.vsko.be) of per brief (Dienst Leerplannen VVKSO, Guimardstraat 1, 1040 Brussel).

Vergeet niet te vermelden over welk leerplan u schrijft: vak, studierichting, graad, licapnummer.

Langs dezelfde weg kan u zich ook aanmelden om lid te worden van een leerplancommissie.

In beide gevallen zal de Dienst Leerplannen zo snel mogelijk op uw schrijven reageren.

5 Evaluatie

Evalueren is geen doel op zich. Het maakt deel uit van het didactisch proces. Via allerlei vormen van evalueren, krijgen de leerlingen en de leraar informatie over de bereikte en niet-bereikte leerdoelen.

Zowel het **proces** als het **product** worden geëvalueerd. De klemtoon ligt daarbij uiteraard op het proces, want de hoofdbedoeling van het evalueren is bijsturen en remediëren.

Bij het evalueren wordt aandacht besteed aan:

- Cognitieve vaardigheden (kennen, begrijpen, inzien, toepassen).
- Psychomotorische vaardigheden (nadoen, oog-hand-coördinatie, juistheid, ritme, snelheid van uitvoering, nauwkeurigheid, beheersingsniveau).
- Attitudes (doorzetting, efficiëntie, ordentelijk werken, motivatie, sociale gerichtheid).

De einddoelstelling is dat de leerling(e) door zelfevaluatie zijn (haar) eigen handelen leert bijsturen om te komen tot kwaliteitsverbetering. Het zelf kunnen deelnemen aan de evaluatie werkt stimulerend en motiverend voor de leerling(e).

Het lerend bezig zijn van leerlingen en de vorderingen die ze daarbij maken worden permanent beoordeeld en geëvalueerd. De evaluatie gebeurt bij elke stap die ze zetten bij de realisatie van een product. Om een beoordeling te vormen over de fysieke, psychomotorische en affectieve aspecten van de leerling worden gegevens verzameld op drie manieren:

- door observatie,
- door individuele gesprekken en leergesprekken,
- door prestatieproeven.

Daarbij kunnen de leerlingen ook nog periodiek, aan de hand van goed gekozen en duidelijk omschreven opdrachten, bewijzen dat ze bepaalde vaardigheden en ondersteunende kennis verworven hebben.

Evalueren helpt het onderwijsproces sturen. Daarom wordt het evalueren doorgedreven geïntegreerd in dat onderwijsproces. Evaluatie is geen afzonderlijke activiteit en is meer een leermoment dan een beoordelingsmoment. Daardoor worden het leerproces van de leerling(e) en leraar geoptimaliseerd.

Het is belangrijk bij iedere opdracht op voorhand aan te duiden welke items het voorwerp van de evaluatie uitmaken en hoe de beoordeling zal worden opgevat.

Dagelijkse evaluatie

- Omgang met de paarden tijdens de staldiensten bij het op- en aftomen en de nazorg aan de paarden.
- Bij het begin van iedere praktijkles kan de zorg die besteed wordt aan de verzorging en de uitrusting van het paard en de ruiters geëvalueerd worden.
- De techniek van het opzadelen, afzadelen, aanbrengen van beenbeschermers enz. kan voor iedere praktijkles geëvalueerd en bijgestuurd worden.
- Tijdens de rijlessen kunnen de verschillende handelingen en technieken die aangeleerd worden permanent geëvalueerd worden door het bijhouden van de leerlingenfiche (procesevaluatie).

- Tijdens tests die worden afgenomen op voorafbepaalde momenten wordt het product (product-evaluatie) geëvalueerd. Op dit ogenblik worden ook de wedstrijdtoiletage, de totale verzorging van paard en ruiter, naast de techniek van de ruiter bij de dressuur- of springproef beoordeeld.
- De dressuur- of springproef wordt geëvalueerd met het dressuur- of springprotocol, dat achteraf met de leerlingen besproken wordt. Het gebruik van een videocamera kan hier heel wat diensten bewijzen bij de nabespreking.

6 Minimale materiële vereisten

De uitrusting en de inrichting van de lokalen, inzonderheid de werkplaatsen, de vaklokalen en de laboratoria, dienen te voldoen aan de technische voorschriften inzake arbeidsveiligheid van de codex over het welzijn op het werk, van het algemeen reglement voor arbeidsbescherming (ARAB) en van het algemeen reglement op de elektrische installaties (AREI)

Om projectmatig te kunnen werken, dient de school voor de studierichting paardrijden en verzorgen over een ruime manege te beschikken.

Daarnaast zijn volgende lokalen, liefst aangrenzend, wenselijk: één klaslokaal met documentatie, een wasplaats, een kleedkamer en een bergruimte voor gereedschappen.

Er moet ook een ruimte, al dan niet overdekt, voorzien worden voor het stapelen van materialen en het bergen van zwaar materieel.

De werkruimten, de loodsen, het gereedschap, de machines en werktuigen, de uitrusting, moeten beantwoorden aan alle voorschriften in verband met preventie. Er moet gestreefd worden naar de best mogelijke benadering van de reële werkomstandigheden.

Oefenruimten in open lucht zijn wenselijk.

Richtlijnen in verband met de inrichting van de werkruimten

De werkruimten moeten **voldoende ruim** zijn om een degelijke opleiding te kunnen realiseren. De werkplaatsen moeten uiteraard beantwoorden aan de bepalingen van het ARAB.

Beschrijving van de aangrenzende lokalen, ruimten en voorzieningen

Opslagplaats voor de materialen

Naast de oefenterreinen moet er voldoende ruimte voorzien worden voor het stapelen van materiaal en materieel. Aan het ordentelijk opbergen van gereedschap moet veel zorg besteed worden.

Klaslokaal

Om projectmatig en geïntegreerd te kunnen werken (= voortdurende interactie tussen theorie en praktijk) is een klaslokaal, voorzien van documentatiekasten, met projectiemogelijkheid nodig. Videorecorder en videocamera in de nabijheid van de werkruimte is wenselijk.

Een kleedkamer voor de leerlingen

Hierin moeten sanitaire installaties worden voorzien in functie van het aantal leerlingen.

Gereedschappen en uitrustingen

Iedere leerling(e) dient over de noodzakelijke uitrusting te beschikken om de vooropgestelde doelstellingen van het leerplan te kunnen realiseren.

Voorzieningen in verband met de manege en lesondersteunend materiaal

- Dressuurring en dressuurletters
- Springmateriaal (balken, standers, hekjes, enz.)
- Materiaal voor het onderhoud van de bodem in de piste
- Natuurhindernissen

Voorzieningen in verband met de uitrusting van de (leerling)-ruiter

- Materiaal voor de normale optoming van het paard voor springen en dressuur
- Aangepaste kledij voor de ruiter

Voorzieningen in verband met demonstratielessen

- Uitrusting van het paard die de leerlingen niet direct nodig hebben, maar de werking ervan moeten leren kennen
- Hulpteugels
- Meest gebruikte bidden
- Onderhoudsgereedschap voor de uitrusting

Voorzieningen in verband met EHBO

- Bij de paarden
- Bij de ruiters

7 Bibliografie

7.1 Zoötechniek

- **BAIRD, E.**, Paardrijden voor iedereen, Prisma, Het Nederlands Pocketboek.
- **BARRAU-JACOMETTI, M.**, Basisschool voor ruiter en paard, Euro Center De Meern, 1989.
- **BOGAART, N.C.R.**, Paarden, voeding, verzorging, Zuidgroep Uitgeverij BV, Den Haag.
- **BRONDENS, MARTENS, STAES, VANBIERVLIET**, Biologie voor Middelbaar Onderwijs, A. De Boeck, Brussel.
- **DELBAERE, CARETTE, DE BEUL**, Biologie: plantkunde nr. 2, Standaard, Antwerpen, Amsterdam.
- Fokkerijtheorie, MSD-reeks, Merck Sharp en Dohme BV, Haarlem.
- **JURGENS, M.**, Trainingsadviezen, Uitgeverij Studio De Zuid, Den Haag.
- **KLIMKE, R. dr., STOK, M.C. ad.**, Military in Woord en Beeld, Forum Boekerij, Den Haag.
- **KLIMKE, R. dr., STOK, M.C. ad.**, Cavaletti, Forum Boekerij, Den Haag.
- **LARISTON-CLARKE, J.**, Dressuur, La Rivière en Voorhoeve, Kampen, 1990.
- **MODDERMAN, D., SLOB, W.**, Mennen, Zuid Boekenproducties, Lisse, 1990.
- **MODDERMAN, D., SLOB, W.**, Vervolg Mennen, Tweespan, Vierspan, Hippoboek, Zuidgroep, BV Den Haag.
- **OFFEREINS**, De paardendokter, Beengebreen, Zuid-Boekproducties, Almere-Haven, 1987.

- **PAYSAN, A.**, Met paarden onderweg, Thieme, Zutphen.
- **SCHRAM-VAN KALMTHOUT, I.**, Paarden en hun verzorging, Zuid Boekenproducties, Postbus 314, NL-2160 AH Lisse, 1990.
- **SLOB, W.**, Samengestelde wedstrijden en afstandsritten, Prisma Pocket, Het Spectrum, Utrecht, Antwerpen, 1986.
- **SPAH, M.**, Ponyverzorging, Elsevier, Amsterdam.
- **STORL, W.**, Het africhten van het jonge rijpaard, Zomer en Keuning, Ede Antwerpen, 1990.
- **VAN DE SOMPELE, D.**, Paard en Ruiter, 50 jaar landelijke ruitery, 1988.
- **VON FUCHS, K.O.**, Omgaan met paarden, Veens Uitgeversmaatschappij, Amsterdam.
- Boer en Tuinder, Minderbroedersstraat 8, 3000 Leuven.
- De Hoefslag, postbus 245, NL-5680 AE Best.
- De Strengen, Rembrandtlaan 2, PB 382, NL-3700 AJ Zeist.
- Het Belgisch Warmbloedpaard, postbus 111, 3000 Leuven.
- Het Landbouwleven, L. Grosjeanlaan 92, 1140 Brussel.
- Hippo Revue, Brugsesteenweg 227, 8000 Brugge.
- L'éperon, Promotion Soumillion, 28 Avenue Passenet, 1190 Brussel.
- Paardenkracht, Bollestraat 139 8820 Torhout.
- Paardenwereld, Brederodestraat 13, 1000 Brussel.
- Van landbouwrijpaard tot edel warmbloed, Landelijke Ruiterschool, Oud-Heverlee, 1981.

7.2 Paardrijden en –verzorgen

- **ATRIUM**, Het boek van het paard, Alphen aan de Rijn.
- **BEEKMAN, B.**, Ruitersport, Antwerpen.
- **BOGAERT, N.C.R.**, Paardenvoeding, verzorging, huisvesting, Lisse.
- **DE PAUW, E.**, Handleiding voor paardrijden, Heverlee.
- **DE PAUW, E.**, Praktijkboek voor paardenliefhebbers, Antwerpen.
- **FLEURUS, V.V.R.**, Hippo news tijdschrift.
- **HAAN, D., HOOGVLIET, N., ZINN, F.**, Paardenhouderij verzorgen huisvesting en voeding, LA264, Ontwikkelcentrum Ede, Wageningen.
- **HAAN, D., ZINN, F.**, Verzorgen paardenhouderij, Ontwikkelcentrum Ede, Wageningen.
- **HAAN, D., ZINN, F.**, Verzorgen gezondheid en harnachement, LA263, Ontwikkelcentrum Ede, Wageningen.
- **HOLDEMESS RODAMM, J.**, Ruitersport, Helmond.
- **HORMAN, W.**, 100 vragen over paarden en pony's?
- **LA RIVIERE-VOORHOEVE**, Eerste hulp voor paard en pony, Kampen.
- **MAY, C.**, Handboek Paardenverzorging, Ede, Nederland.
- **MEYLEMANS, D.**, Hippologie 1 en 2, Antwerpen.
- **PICK, M. dr.**, Ziekten van het paard, Zutphen.
- **POLLAY, H.**, ABC voor de paardensport.
- **SLOB, W.**, Het fokken van paarden en pony's, Zwolle.

- **SLOB, W.**, In en om de manege, Zwolle.
- **TACK, S.**, Stalapotheek, Zwolle.
- **TROWEIN, F.J.**, Het volbloed fokwezen, Den Haag.
- **VAN DE SOMPELE, D.**, Paardrijden, Heverlee.
- **VAN DE SOMPELE, D.**, De gevorderde ruiter, Heverlee.
- **VAN LEEUWEN, A.P.**, Paardrijden.
- **ZINN, F.**, Verzorgen omgeving paardenhouderijbedrijf, LA395, Ontwikkelcentrum Ede, Wageningen.
- **ZUIDGROEP, B.C.M.**, Tijdschrift Hoefslag, Zoeterwoude, Nederland.
- A.B. Brevet cursus, Ribot Beroepsunie manegehouders, Lille.
- Basisboek Dressuur - op stal bij Tineke Bartels, Forte uitgevers.
- Bedrijfsvoeren paardenhouderijbedrijf, Ontwikkelcentrum Ede, Wageningen.
- Cd-rom paardrijden: de cursus theorie en praktijk, Media Mix Benelux, Brusselsesteenweg 355, 3090 Overijse.
- Gids voor paardenhouders, Agora Capucinenlaan 49 9300 Aalst
- Gids voor ruiters, Agora Capucinenlaan 49 9300 Aalst
- Het paard als partner, Bosch en Keuning.
- Ken uw paard: Treffers H. Zuid - Boekproducties 1986.
- Paardenkennis (8 titels), M.S.D.-reeks, Haarlem.
- Paardenvoeding in de praktijk, Groene reeks, Zutphen.
- Paardrijden ruiterbrevetten, V.H.S, Waversebaan 99 3050 Oud-Heverlee.
- Pferdehaltung Band 1 tot met 7, Deutsche Reiterliche Vereinigung, Warendorf.
- Richtlinien für Reiten und Fahren Band 1 tot met 5, F.N., Warendorf.
- Uitvoeren paardenverzorging, Ontwikkelcentrum Ede, Wageningen.
- Van Dartelen naar Dansen - progressieve africhting, VZW Rijvereniging De Gaverbeek, Veldloopstraat 11, 8970 Waregem.
- Verantwoord paardrijden, F.N.R.S.
- Verlichte rijkunst, Agora Capucinenlaan 49 9300 Aalst.
- VTS, Vlaamse trainersschool cursus initiator + trainer B + A.

Website:

- **LABIRINT:** Via de website www.vlit.be kan je informatie zoeken omtrent leerinhouden van dit leerplan. Labirint is een database die 175 land- en tuinbouw tijdschriften ontsluit. Deze centrale database groeit jaarlijks aan met ongeveer 20 000 records per jaar.
Voortaan kan u vanachter uw pc-scherm op het werk, op school of thuis land-en tuinbouw artikels bestellen. Na ontvangst van de bestelling worden de gewenste artikels voor u gekopieerd en netjes thuis bezorgd.
- **Website Diocesane Begeleidingsdienst Brugge.**
Op de website <http://dpb.sip.be> kunt u up-to-date informatie raadplegen omtrent de studierichtingen land- en tuinbouw. U vindt er ook een overzicht van het beschikbaar cursusmateriaal uitgegeven door de sector-commissie land- en tuinbouw van het VVKSO.

8 Nuttige adressen

VHS Vlaamse Hippische Sportbond, Waversebaan 99, 3050 Oud-Heverlee.

Vlaamse trainersschool, secretariaat Bloso, Zandstraat 3, 1000 Brussel.

Vlaams Informatiecentrum over Land- en tuinbouw VZW (VILT)

Leuvenseplein 4
1000 Brussel
tel. 02 510 63 91
e-mail: info@vilt.be
Internet: www.vilt.be

Afdeling Land- en tuinbouwvorming (ALT)

Leuvenseplein 4
1000 Brussel
tel. 02 553 63 56
fax 02 553 63 56

STOAS Wageningen: ADe Schans@

Agro business Park 10
Postbus 78
6700 AB Wageningen
Nederland
tel. 0317 47 27 11
fax 0317 42 47 70

Proefstation voor de sierteelt (PCS)

Schaessestraat 18
9070 Destelbergen
tel. 09 353 94 77
fax 09 353 94 78
Internet: www.spv.be

Ontwikkelcentrum

Educatieve uitgaven en dienstverlening
Willy Brandtlaan 81
Postbus 451
6710 BL Ede
tel. 0138 642 992
fax: 0138 642 866
e-mail: info@ontwikkelcentrum.nl
Internet: www.ontwikkelcentrum.nl

Het KLEINE LOO

Postbus 91430
NL- 2509 EA Den Haag
Nederland

Vlaams promotiecentrum voor Agro- visserijmarketing (VLAM)

Leuvenseplein 4
1000 Brussel
tel. 02510 62 50
fax 02 510 62 15

e-mail: www.vlam.be
Internet: Vlam@vlam.be

Ministerie van Landbouw en Middenstand
Manhattan Office Tower
15^e verdieping
Bolwerklaan 21
1210 Brussel
tel. 02 206 72 11
fax 02 206 72 09

VRV Vlaamse Rundvee Vereniging
Van Thorenburglaan 14
9860 Oosterzele
tel. 09 363 92 11
fax 09 363 92 06
e-mail: vrv@vrv.be
Internet: www.vrv.be

Proefstation Voor Boomkwekerij
Postbus 118
Rijneveld 153
2770 AC Boskoop

Charter
Zuid-West-Vlaanderen
Kasteel 'Hooghe'
Doorniksesteenweg 218
8500 Kortrijk
tel. 056 25 47 81
fax 056 22 79 56

Internationaal Bloembollencentrum
Parklaan 5
Postbus 172
2180 AD Hillegom
Nederland
tel. 0252 515254
fax 0252 522692

Uitgeverij Misset B uitgever van land- en tuinbouwboeken en tijdschriften
Hanzestraat 1
Postbus 4
NL B 700 BA Doetinchem

Bodemkundige dienst van België
Willem de Croylaan 48
3001 Leuven (Heverlee)
tel. 016 31 09 22
fax 016 22 42 06
e-mail: info@bdb.be
Internet: www.bdb.be